

Erdélyi sakkfigurák, avagy a transzilvanizmus hatása az irodalomra és a jogra

VARGA ATTILA

A szavaknak idejük van, vagy másképp: idő van a szavakban.
(ESTERHÁZY Péter: *A szavak csodálatos életéből*)¹

A nép, az itt él tovább, és szüksége van az értelmes beszédre, a vele tördő okos szóra. Nekem életprogramom volt, hogy innen nem tágitok.
(Kós Károly)²

A jog egyszerű szöveggént nem is létezhet, mindig szükség van ugyan-
is narratívákra, amelyek meghatározzák a szövegszerű jogi előírások je-
lentését.
(Robert M. COVER)³

A történelmet magyarázni kell akkor is, vagy éppen akkor, ha nem értjük, ha fájóan érint, vagy ha úgy érezzük, igazságtalanság történt velünk. Ilyenkor különösen szükséges az új helyzetet értelmező/elemző/elfogadó, a túlélést vagy éppen továbblépést elősegítő magyarázat, elbeszélés, narratíva.

A romániai magyarság története 1918 után kezdődik, amikor ez a közösség egy politikailag, társadalmilag, de még lélektanilag is nagyon bonyolult helyzetbe került. Új közjogi, államjogi léthelyzetben találta magát, és kezdeni kellett valamit különösen az identitástudata és alakuló új helyzettudata között feszülő diszharmóniával, ahogyan ezt Cs. Gyimesi Éva megfogalmazta. Olyan történelmi-politikai konstelláció keletkezett, melyben a szükségszerűen bekövetkező kisebbségi léthelyzet diszkontinuitásként jelent meg, ami elengedhetlenné tette a hátrányos vagy éppen jogfosztott helyzetbe került nemzeti közösség önmeghatározását.⁴

A transzilvanizmus mint eszmerendszer e sajátos önmeghatározási igény kifejeződése volt az erdélyi magyar kultúrában, irodalomban, közéletben. Olyan jellegzetesen „erkölcsközpontú ideológia, mely kiválóan alkalmas arra, hogy a helyzet és identitás,

¹ ESTERHÁZY Péter: *A szavak csodálatos életéből* (Budapest: Magvető 2013) 14.

² „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni” Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal (Budapest: Helikon 2018).

³ Robert M. COVER: „The Supreme Court 1982 Term. Foreword: Nomos and Narrative” *Harvard Law Review* 1983-1984/4, 4–68.

⁴ Cs. GYÍMESI Éva: „Helyzet és helyzettudat” in MOLNÁR Gusztáv (szerk.): *Transzcendens remény. A Limeskör dokumentumai 1985–1989* (Csíkszereda: Pallas-Akadémia 2004) 206–214.

a kisebbségi sors és a magyarságtudat között feszülő diszharmoniót tompítsa, enyhítse és feloldja. Mégpedig azzal, hogy a mindennapi élet negatív effektusaiból, fájdalom hatásából építkezve, kitermel egy erkölcsi szempontból pozitív effektust, mely erkölcsileg aztán esztétikai értékteremtő tényezővé válik. A transzilvanizmus eredeti képlete, Makkai Sándor-féle programja: kicsiny lehetőségek közepette, nagy szellemi erőfeszítéssel, egyetemesen emberi szellemmé lenni.⁵

A „valóságot láttatni és az igazságot kiáltani” akaró szó Kós Károly részéről lényegében ugyanezt fejezi ki, egy politikai program meghirdetésével, nevezetesen „a cél: a magyarság nemzeti autonómiája, a jelszó: építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára”. Végül ennek a „nemzeti autonómiának a birtokában bennünk Nagy Románia megbízható polgárságot fog nyerni”.⁶

A kisebbségi léthelyzet önmagában válhat akár egyfajta minőséggé is, de mindenképpen hordoz, illetve teremthet értéket. Az új helyzettudat szerint formálódó-alakuló identitás(tudat), a kedvezőtlen, de egyben meghatározó és kétségtelen demográfiai arány érzékennyé teszi a közösséget a legkülönbözőbb veszélyekre, és jó esetben cselekvésre, közéleti aktivitásra is ösztönzi. Ennek a formálódó új identitásnak, miközben a nemzeti önazonosság folytonosságát hirdeti, ki kell alakítania a maga sajátos kulturális, társadalmi identitását is, valamint politikai szerepét és jogi státuszát.

E tanulmányban annak vázlatos bemutatására teszek kísérletet, hogy a transzilvanizmus és különösen a két világháború között lefolyt négy, irodalom- és művelődéstörténeti szempontból jelentős vita milyen hatással volt a későbbi, különösen az 1989-et követő időszak, tehát napjaink politikai közéletére, illetve konkrétan a romániai jogalkotásra és jogalkalmazásra.

A transzilvanizmus mint a romániai normatív univerzum egy lehetséges narratívája

A jog és irodalom rendkívül szerteágazó tematikáiban elhelyezve az itt megkísérelt gondolatmenetet, még ha néhol talán erőltetettnek is tűnhet, lényegében a narratív jogtudomány körébe sorolom. A transzilvanizmus a maga rendkívül sokszínű, sokrétegű, helyenként erősen áttételes értelmezéseiben olyan narratívának fogható fel, amely ilyen vagy olyan módon, de mindenképpen hatással volt és van a romániai nemzetiségi, kisebbségi politikára és az ezzel kapcsolatos jogalkotásra és jogalkalmazásra.

A „narrativisták” szempontja szerint, a White- és Cover-féle gondolatokból kiindulva az irodalom és jog – ahogyan White alapján H. Szilágyi István megállapítja – „tulajdonképpen a nyelvi cselekvés kontinuumának különféle irányaiént értelmezhetők, de mindkettő az egyén és a közösség identitását egyszerre kifejező, illetve létrehozó aktusok. A jog alapvető funkciója a közösség fenntartása, ezért lényege a konstitutív retorika, vagyis a közösség tagjai történeteinek újramesélése, ami lehetővé teszi, hogy a jog által kezelt konfliktus lezárásaként az egyén újra beilleszkedhessen a közösségbe, vagy megtalálja a helyét benne. White ezért a jogot a konstitutív retorika,

⁵ *Uo.*

⁶ Kós Károly: „Kiáltó szó, Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyarságához!” in *Kiáltó szó: A magyarság útja: A politikai aktivitás rendszere* (Cluj-Kolozsvár 1921) 1–5.

közösségalkotó beszéd egyik formájának tekinti, ami csupán eszközeiben, formájában és fokozatilag különbözik az irodalomtól.⁷

A narratív jogtudomány egyik irányzata éppen a kisebbségi tudatosság problematikájának körébe tartozó törekvésekhez kapcsolódik. A jog által meg nem hallgatott kisebbségi csoportok, jelesül kisebbségi sorba került nemzetiségek, az ezekhez tartozó írók, költők, irodalmi alkotásaikban, vitáikban hangot adnak jogfosztott állapotuknak, ezzel kapcsolatos élményeiknek, léthelyzetüknek, a jog által megtagadott, el nem ismert vagy saját elvárásaik szerint nem kellőképpen elismert identitásuknak, adott esetben mindezek jogi védelme hiányának.

A Kós Károly által megfogalmazott *Kiáltó szó* című rezignált, helyenként érzelmeiktől, indulatoktól fűtött, de a józan belátást és racionális megfontoltságot is kifejező, az új politikai helyzetben az aktív cselekvő transzilvanizmust meghirdető röpiratának akár egy gyors elemzése nyomán is kimutatható néhány rendkívül jelentős jogi, különösen közjogi jellegű aspektus.

Kós az erdélyi/romániai magyarságot érintő békeszerződéseket, az azokban meghozott (igazságtalan) döntéseket „végrehajtott ítéletnek” minősíti, amivel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy „nem keresünk árulókat, nem keressük a megalkuvókat, a gyávákat, a bűnösöket, avagy a bűnbakokat. [...] nem keresünk jogot vagy jogtalanságot, nem igazságot vagy igazságtalanságot, nem várunk méltányosságot, sem kegyelmet”.⁸ Mindez ha nem is az elfogadást, de mindenképpen a jövőre összpontosító belenyugvást és kiütkeresést fejezi ki. Kós ezek után egy kisebbségpolitikai alaptételt fogalmaz meg: azt, hogy miként *nem lehet* többségi döntéseket hozni, azt a „semmit rólunk, nélkülünk” helyzetet, állapotot meghaladó alapkövetelményt, ami a következő évek, majd az 1989 utáni évtizedek vezérelvévé válik.

Kós hasonlóképpen megfogalmazza és meghirdeti azt az ugyancsak napjainkban is elfogadott és megerősített, a román többség felé rendkívüli jelentőséggel bíró (nem mindig a maga értékén kezelt) üzenetet, mely szerint „inkább vagyunk lojálisak, mint rebellisek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek”. Végül pedig egy közjogi megoldást is javasol a román állam számára, a román–magyar együttélés lehetséges modelljét: „Kétmillió magyarra mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek között nemzeti autonómiánkat, melynek egy részét saját szabad elhatározásából ígéri nekünk Románia szentesített törvénye: a gyulafehérvári határozat, más részét megszervezi egyfelől akaratom és erőnk, másfelől Románia józan belátása.”⁹ Ebben olyan állam- és jogfilozófiai gondolatok fogalmazódnak meg, melyek a szuverenitásnak – az éppen akkor meghirdetett nemzeti önrendelkezés elvének – adott egy újabb dimenziót. Kós lényegében modern formában képzelte el a társadalmi szerződést, a szabad akaratot, az állam- és a közérdeket. Ez a kisebbségi jogokról és léthelyzetről szóló alapvetően természetjogi felfogás mind a mai napig igencsak távol áll a normatív, a létező pozitív jog teremtette valóságtól.

⁷ H. SZILÁGYI István: „Jog és irodalom (habilitációs előadás)” *Iustum Aequum Salutare* 2010/1, 15.

⁸ Kós (6. j.).

⁹ *Uo.*

Amikor a *Kiáltó* szó című írást elemezzük, hajlamosak vagyunk megfedkezni az ezt kísérő két másik tanulmányról. Nevezetesen a Zágoni István által jegyzett *A magyarság útja*¹⁰ és Paál Árpád *A politikai aktivitás rendszere*¹¹ című írásáról, melyek ugyan nem irodalmi alkotások és nem Kós Károly szépirodalmi (néhol költői) igényességével íródtak, hanem sokkal inkább a jogász, a társadalomtudós szakmai precizitásával, ugyanakkor mindkettő rendkívül jelentős a kisebbségi politika és jog későbbi alakulása szempontjából.

Ennek igazolására elegendő megemlíteni, hogy Zágoni István az általa megfogalmazott „mit kell tenni?” kérdésre olyan válaszokat fogalmazott meg, melyek összessége jelentős részben mind a mai napig érvényes cselekvési programja és jogi szabályozást igénylő célkitűzése a magyar kisebbségvédelemnek, érdekérvényesítésnek. Ilyen „a nemzeti szervezkedés szabadsága”, melyből talán mindmáig a legtöbb valósult meg, amennyiben ez alatt (mai kifejezéssel) a civil társadalom önszerveződését értjük, ennek szabadságát és e jog konkrét gyakorlását. Továbbá említi az anyanyelvhasználat jogának biztosítását a közigazgatásban és a bíráskodásban, a közösségi (nemzeti) vagyon gondozását, fejlesztését, ami napjainkra a visszaszolgáltatás eljárásával válhat csak lehetségessé. Ezeket kiegészíti a kultúra szabad fejlődésének, a munka szabadsága intézményes biztosításának, az egyházi autonómia épségének és, sérthetetlenségének, a szabadságjogoknak és a területi autonómiának a követelése. Ez az 1928-ban megfogalmazott, jogi szabályozást igénylő politikai program mai napig vállalható, és kilencven év távlatából megállapítható, hogy csak részben és felemás módon valósult meg és vált a romániai normatív valóság részévé.

Mindez kétségtelenül a transzilvanizmus politikai formája, annak is csak egyik aspektusa. A *politikai transzilvanizmus* lényegében az önálló vagy autonóm Erdély gondolatát hirdeti, kezdetben az 1918 előtti Osztrák–Magyar Monarchiában, majd sokkal visszafogottabb módon az 1918 utáni Romániában.

Politológiai értelemben tehát a transzilvanizmus az erdélyi régió érdekeinek érvényesítését célul kitűző, a magyar nemzeti és regionális öntudat feszültségteljes viszonyát hordozó politikai ideológia, mely 1918 előtt a magyar államkeretekben belül, 1918 után pedig Romániában hatott a közgondolkodásra. Céljai és elképzelései azonban döntő módon változtak meg az első világháború után, amikor a wilsoni elvekre építve felmerült a magyar, a román és a szász közösség egységét tételező autonóm Erdély elgondolása. E törekvések mozgásteret ugyanakkor nagyon hamar igencsak beszűkült, és az 1920-as évekre Kós Károlyék (Paál Árpád, Zágoni István, Gyárfás Elemér és még sokan mások) számára már csak a kisebbségi érdekvédelmi harc részecskék maradtak meg. Ezeket egy erőteljesen decentralizált román állam kereteiben képzelték el, ahogyan egyébként napjainkban is.

A transzilvanizmusnak azonban van egy irodalmi aspektusa is, mely sokkal hatékonyabban és tartósabban rajta hagyta lenyomatát a 20. sz. magyar irodalmi életén. Ugyanakkor sokkal átfogóbban, mélyrehatóbban jelentkezett, mint a politikai, és a társadalom egészére (nem csak az irodalom világára) is jelentős hatást fejtett ki, befolyá-

¹⁰ DR. ZÁGONI István: „A magyarság útja” in *Kiáltó szó: A magyarság útja: A politikai aktivitás rendszere* (Cluj-Kolozsvár 1921) 6–35.

¹¹ DR. PAÁL Árpád: „A politikai aktivitás rendszere” *uo.* 36–48.

solva egyben a politikai cselekvést és bizonyos értelemben a későbbi jogi szabályozásokat is.

Az irodalmi transzilvanizmus az az irányzat, illetve kultúrpolitikai és cselekvési program, amely a Trianon utáni Erdélyben a kényszerűen önállósuló magyar szellemi élet megteremtését és intézményeinek kifejlesztését tűzte ki céljául, és a programja nyomán született művekben is „Erdély lelkét” kívánta a szépirodalom eszközeivel kifejezésre juttatni.¹² Ahogyan Pomogáts Béla fogalmaz: „A transzilvanista ideológiának a legtöbb tétele szervesen beépült az erdélyi magyarság közösségi tudatába. Az erdélyi gondolat, a nemzetiségi önismeret a történelmi és kulturális hagyomány szerves rész lett, egyszersmind a közös cselekvés: a politikai akarat érvényesítését, a kulturális szervezőmunka megalapozását szolgálta. Mint ilyen a 20. sz. magyar eszmetörténetének igen fontos fejezetét képezi.”¹³

Megállapítható tehát, hogy az erdélyi magyarság kisebbségi létbe kerülésének helyzettudatában a transzilvanizmus egyfajta „cselekvésmodellé és vállalás-etikává vált”.¹⁴ Az önállóvá kényszerült erdélyi magyar irodalmi öröknek létre kellett tehát hozniuk az erdélyi magyar irodalmat, fórumaival, intézményeivel és közönségével együtt.

A transzilvanizmus lényegének vagy egy-egy fontosabb aspektusának meghatározására többen is kísérletet tettek, és ezek bár tanulságosak, a fogalom körüli bizonytalanságot nem sikerült eloszlatni, különösen azért, mert ezek a meghatározások alapvetően írói, publicisztikai eszközökkel történtek (Kós Károly, Tavasz Sándor, Kuncz Aladár, Áprily Lajos, Babits Mihály, Makkai Sándor).

Az összegző következtetés igénye nélkül, éppen a számtalan nézőpont és értelmezés lehetőségére tekintettel idézem egy néhány évvel ezelőtt közölt írás megállapítását a transzilvanizmusról: „Sokféle interpretációja fogalmazódott meg az idők során. Önmeghatározó ideológia, közösségi és művészi hitvallás, erkölcsi kánon, cselekvési stratégia, misztikus, messianisztikus szenvedés-etika, szimbólum rendszer értékteremtő sajátos vallás, erőt adó, a külvilág kedvezőtlen történéseivel dacoló megtartó hit. Vagy ködös, romantikus és megfoghatatlan elmélet, bár nem nélkülöz pozitív vonáso-

¹² Alapvetően az Erdélyi Helikon köré csoportosuló írók, költők munkássága hordozza, eltérő intenzitással az erdélyi lelkiséget, a transzilvanizmus gondolatát. Reményik Sándor, Áprily Lajos költészete (bár arról az irodalomtörténészek vitatkoznak, hogy mennyiben lehet őket kizárólag transzilvanistáknak tekinteni). Talán kevésbé vitatottak ebből a szempontból az olyan méltatlanul elfeledett lírikusok mint Olosz Lajos (verseskötetei: *Égő csolnokon*, 1923; *Barlanghomály*, 1931), Tompa László (verseskötetei: *Erdély hegyei között*, 1921; *Éjszakai szél*, 1923), Sipos Domokos (verseskötete: *Vágtat a halál*, 1927), Finta Gerő (verseskötete: *Pacsirta szó*, 1927). A történelmi témákhoz forduló írók és műveik tekinthetők a transzilvanizmus meghatározó, de nem kizárólagos irányvonalának: Tabéry Géza (*Szarvasbika /Bolyaiak életregénye/*, 1925), Makkai Sándor (*Ördögsekér /Báthoryakról/*, 1925), Gulácsy Irén (*Fekete völgyek /mohácsi korszak/*, 1927). Továbbá említhetők a városi elbeszélések, kisregények szerzői: Ligeti Ernő (*Belvedere*, 1921; *Föl a bakra*, 1925), Berde Mária (*Földindulás*, 1930), Karácsony Benő (*Új élet kapujában*, 1932; Napos oldal, 1936), Szentimrey Jenő irodalomszervező és publicista („Transzilvanizmus” *Erdélyi Szemle* 1920; „Transzilvanizmus az irodalomban” *Napkelet* 1921/9, „Erdély lelke irodalmában” *Vasárnap* 1922/17). A népi írók közül említhetjük, Nyírő Józsefet, Tamási Áront, bizonyos értelemben Benedek Elekét, vagy a drámaíró Bárd Oszkárt (*Liszt c. „színpadi regénye”*, 1932; *Teleki László c. drámája*, 1936). Ide sorolhatjuk még a kortárs témával foglalkozó Bánffy Miklós három kötetes regényét, melyet Kisbán Miklós néven írt: *Megszámláltattál*, 1934, *És hijával találtattál*, 1935, *Darabokra szaggattattál*, 1940.

¹³ POMOGÁTS Béla (szerk.): *Jelszó és mítosz. Viták áramában* (Marosvásárhely: Mentor 2003) 17.

¹⁴ A kifejezést Nagy György filozófus használja. NAGY György: „A kezdeti transzilvanizmusról” *Korunk* 1973/11, 1652–1658.

kat, írói és költői világgép, szoros kapcsolatban ráhatással a 20. századi magyar polgári radikalizmussal. A transzilvanizmus nem provinciális, hanem egy olyan regionális identitás meghatározás, amely kulturális értelemben közvetlenül az egyetemeshöz kívánja kapcsolni nemcsak a kisebbségek értéktudatát, hanem a magyarság egészét. A transzilvanizmus, demokratikus polgári humanizmussal erősen átitatott gondolkör, mely feltételezi a közös erdélyi tudatot, az erdélyi lélek meglétét.¹⁵

Négy meghatározó vita az erdélyi irodalomtörténetben

A transzilvanizmushoz közvetlenül és közvetve kapcsolódóan (az irodalmon jóval túlmutatva) négy irodalomtörténeti, művelődéstörténeti vagy akár politikátörténeti szempontból meghatározó, nagy hatású vita zajlott a két világháború közötti időszakban. Ezek korabeli befolyása rendkívül jelentős volt, de megállapítható, hogy e sokszor indulatoktól sem mentes gondolat- és szócstatáknak az eszmei lenyomata mind a mai napig érzékelhető, olyannyira, hogy hasonló kérdések, aggodalmak, kiútkeresések, újabb árnyalatokkal, problémákkal bővülve, de a mai erdélyi/romániai magyarság kulturális, irodalmi, politikai közélet vitáiban is megjelennek.¹⁶

Ezt a négy vitát, mintegy jelzésszerűen, az elemzés igénye nélkül, a viták lényegét megragadó legfőbb gondolatokat idézve mutatom be. Ez érzékelhetővé teszi mai hatását olyan távolinak tűnő vonatkozásokban is, mint például a romániai jogrendszer alakulása vagy a jogszabályok hatósági, illetve bírói alkalmazása.

Íme a négy vita, melyeket nem a lefolyásuk időrendjében, hanem bizonyos, akár szubjektívnek is tekinthető fontossági szempont alapján ismertetek.

Schisma-pör

Elsőként a schisma-pörnek nevezett vitát említem, melyet Ravasz László Dunamelléki református püspök *Irodalmi schisma* címmel 1928-ban megjelent aggódó, aggodalmaskodó írása váltott ki. „Az irodalomtól – írta – elvárjuk, hogy az egész nemzet szellemi életének tükrözője legyen.” Ez azonban bizonyos veszélyeknek van kitéve. Egyebek mellett az a veszély is fenyeget, hogy a „politikai földrajzi szempontból bekövetkezett kettészakadás, amikor a régi nemzeti irodalomból két vagy több nemzeti irodalom lesz mindenkinek azonos a nyelve, de lassanként más lesz a lelke, mert más lett az ország sorsa, a történelem, amelyben az új irodalom él”. Véggöveketetése, hogy „mindennél szükségesebb tehát egy olyan orgánus, amely az egész magyar irodalmat szolgálja. Mert magyar nyelv csak egy irodalmat bír el, két irodalom két lelket teremtené. A két-lelkű nemzedékeknek pedig egy lelkük sincsen.”¹⁷

Áprily Lajos 1928 márciusában, a Ravasz-cikk kapcsán felkérte az erdélyi író-társakat, hogy válaszoljanak három kérdésre: „1. Látod-e a schisma komoly és tartós veszedelmét a mai magyar irodalomban? 2. Ha igen, részes-e az erdélyi irodalom a ve-

¹⁵ KELEMEN Endre: „Arról, hogy a transzilvanizmus (miként) ideológia” *Eirodalom* 2012. június 17. <https://eirodalom.ro/irodalom/tanulmany/item/931-arról-hogy-a-transzilvanizmus-miként-ideologia.html>

¹⁶ A vita anyagát lásd CSEKE Péter: *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)* (Marosvásárhely: Mentor 1985).

¹⁷ Az idézeteket lásd RAVASZ László: „Irodalmi schisma” *Könyvbarátok lapja* 1928/2, 105–107.

szedelem felidőzésben és fokozásában? 3. Mi az oka annak, hogy az új nagyobb erővel érvényesül Erdélyben?”

Az erdélyi irodalmi közéleten végigsöpört a vita és heves reagálások születtek, összességében az erdélyi irodalom védelmében. Íme néhány vélemény/álláspont. Mak-kai Sándor leszögezte, hogy „nincs két magyar irodalom, hanem itt is, ott is ugyanaz a magyar irodalom meg át egy nagy válságon, mely a szükségszerű megújulás folyamata”. Az egység megállapításán túl nagy határozottsággal fogalmazódik meg az egységen belüli sajátossághoz való jog. Kós Károly ezt írta: „Mi pedig nemcsak reméljük, de hisszük is, hogy Erdély van a szellemi élet minden vonatkozásában. Az erdélyi embert minden vonatkozásában determinálja ez a föld, melynek nem ok nélkül van különvaló egyéni múltja a história bizonyítása szerint. Ha tehát ma az erdélyi magyarságnak a szépirodalomban kifejezett, nem is egészen egy évtizedes termése kétségtelenül megkülönböztethetően más színű és más ízű, mint a magyarországi irodalmi termés, akkor ennek oka nem az, hogy erre a különbözősége szükség van, hanem az, hogy ez másképp nem lehetséges. Van erdélyi psziché, mely nem az erdélyi magyarságnak a privilégiuma, de predestinációja az erdélyi németiségnek és románságnak is.” Végül Kuncz Aladár a következőket állította: „Uralkodó vonásnak, s mintegy a lefolyt tízéves irodalmi fejlődés vezető eszméjének érezzük azt a törekvést, amely a művészi kifejezés eszközeivel Erdélynek fokozatosan kiterjedtebb és elmélyültebb felfedezését tűzi ki céljául. [...] Ma már el lehet mondani, hogy nincsen Erdélyben magyar író, bármilyen természetű és fejlettségű művészi szemléletet képviseljen is, akit meg ne hódított, magával nem ragadott volna az erdélyi sors. És ez természetes is.”¹⁸ A vitát követő és lezáró összegzés lényegét Áprily a következőképpen fogalmazta meg: „[...] nem lehet veszedelem a magyar irodalom jövője számára egy olyan sorsszerűen természetes irodalmi alakulás, mely a régi magyar hagyománykincsbe Erdély kiegyenlítő és haladó erejével be tudja építeni a megtermékenyítő új tradíciót”.¹⁹

Az 1918–1919-es történelmi sorsforduló kapcsán éppen az irodalmat feszítő kérdésben, irodalomtörténeti, művelődéstörténeti vonatkozásban merül fel a magyar egység, egyetemesség gondolata. Ugyanez az egységgondolat – jó nagyot ugorva a történelemben – a kádári rendszerre jellemző elhallgatás éveitől a napjainkra a határon túli magyarsággal kapcsolatos újjáéledő, különböző intenzitású, tartalmú, koncepciójú, megalapozottságú politikákban és jogi szabályozásokban is kifejezésre jut az egységes magyar kultúrnemzet politikai kategóriájában. Bizonyos értelemben és mértékben ugyanis akár e vita kapcsán is elemezhető és értelmezhető az 1990-es évek magyar–magyar (a magyarországi és a határon túli magyarság közötti) párbeszéde, együttgondolkodása a határon túli magyarságpolitikáról, a szülőföldön való boldogulás politikai, gazdasági programjáról, státustörvényről, magyarigazolványról, majd a későbbiekben jogszabályban, az állampolgársági törvényben rögzített könnyített honosítási eljárásról.

¹⁸ Áprily kérdései és az írók válaszai az Erdélyi Helikon említett két lapszámában fogalmazódtak meg.

¹⁹ Erdélyi írók a magyar irodalom egységéről (ankét). *Erdélyi Helikon* 1928/1, 53–55; *Erdélyi Helikon* 1928/2, 146–150. Lásd még DÁVID Gyula: „Schisma-pör” in *Romániai Magyar Lexikon*, <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=122>

„Jelszó és mítosz”-vita

A következő a „jelszó és mítosz” néven elhíresült vita, mely Szemlér Ferenc azonos című vitaindító írása alapján zajlott.²⁰ Az egymásnak feszülő álláspontok hátttere a transzilvanizmus gondolatának kemény, néhol túlzott vagy éppen megalapozott kritikája és egyben támadása.

Szemlér Ferenc véleménye szerint: „a főhatalom változását követő időben Erdélyben kifejlődő magyar irodalom kitalálta a transzilvanizmus jelszavát, s e jelszó alapján elhitette magával s igyekezett elhíttetni másokkal is, hogy a megelőző irodalmi korszakhoz képest újat és többet termel. Azonban a transzilvanizmus, erdélyi szellem nincsen, az erdélyi írók sem tartalomban, sem lényegben nem adtak többet és újat, az erdélyi írásban semmi eredetiség nincsen [...] Ez az irodalom tárgyban, tartalomban, nyelvében valójában: műkedvelés. Tehát a transzilvanizmus – humbug.” A román–magyar kapcsolatok hiányáról szólva pedig azt írta, hogy a transzilvanizmus „olyan politikai felfogást tartalmazott, ami nem számolt a kézzelfogható valósággal. Nem látta meg például azt, hogy az erdélyi magyarság nem az erdélyi társadalmat alkotó népek teljes jogú tagja, hanem Románia egyik kisebbsége.”²¹ A „jelszó és mítosz” vita – ahogyan Pomogáts Béla megállapítja – „leszámolt a transzilvanizmus hagyományos értelmezésével, fenntartotta azonban legfontosabb eszményeit: a kisebbségi magyarság szellemi önvédelmének morálját, az erdélyi magyar patriotizmust, az európai igényességet a kisebbségi humánusmot, valamint az erdélyi népek egymásra utaltságának tudatát”.²²

Kós Károly, pontokba szedve Szemlér „vádjait”, megállapításait, rendre megcáfolja és hamisaknak nevezi őket. Összefoglalóan arra, hogy a „fiatal írók számára Erdély csupán üres, semmit sem jelentő, semmit sem tartalmazó jelszó, melyet józanságuk, egyszerűségük valóságérzékük, az öregekénél tisztultabb művészi szemléletük és fokozottabb stíluslekiismeretük nem tűrhet meg”, az a válasza, hogy „az igazság az, hogy az erdélyi írók öreg generációja számára a transzilvanizmus bizony nem előre kitalált jelszó, hanem tradíció, történelmi tudat, akarat, reménység és mindenekfelett megingathatatlan hit. Hite annak, hogy a mi hazánk Erdély. A mi földünk, a mi gyökerünk, a mi kikerülhetetlen sorsunk, melyet nem mi választottunk, hanem amibe beleültetett és beleparancsolt az Úristen, bizonyára nem ok nélkül. Mi hiszünk abban, hogy az életünk: rendeltetés, melyet szolgálnunk kell cselekedettel, kibúvás és mentség nélkül, spekuláció és megalkuvás nélkül. Művészetünkkel is. És úgy látjuk, mert úgy adatott látnunk, hogy ha másképpen éltünk, cselekedtünk és írtunk volna, akkor csaltunk volna, spekuláltunk és alkudtunk volna.”²³

„Vallani és vállalni”-vita

A „vallani és vállalni” vitát Kuncz Aladár szerkesztői felkérése alapján Berde Mária cikke indította el az *Erdélyi Helikon* 1929. évi októberi számában.²⁴ A vita alapkérdését

²⁰ SZEMLÉR Ferenc: „Jelszó és mítosz. A második erdélyi nemzedék” *Erdélyi Helikon* 1937/8, 592–604.

²¹ *Uo.*

²² POMOGÁTS (13. j.).

²³ Idézeteket lásd Kós Károly: „Jelszó és mítosz?” *Erdélyi Helikon* 1929 november, 766–770.

²⁴ R. BERDE Mária: „Vallani és vállalni, Tabéry könyvének utolsó lapjára” *Erdélyi Helikon* 1929 október, 623–625.

a folyóirat új főszerkesztője, Kuncz Aladár fogalmazta meg: „[...] viszonyaink között vajon vajon van-e teljes jogosultsága a történelmi regénynek, s a történelmi virágnyelv vajon nem csupán menekvés a bátor felelősségtől, amely az íróra kötelezi, hogy műveiben mindenekelőtt a ma tükörképét adja, s élő eleven problémákat szólaltasson meg.”²⁵ Berde Mária vitaindítójában tovább pontosított, különösen a műfaji kérdésben: elfogadja az olyan fajta történelmi regényeket, amelyek „eleven kapcsolatokkal fogóznak a jelenbe”, de elveti azokat, amelyek megpróbálják „a mi jelenvaló, külön igazságainkat visszacsempészni a múltba”. Az apropó Tabéry Géza *Vértorony* című történelmi regénye volt.²⁶ Kós Károly a vitában ugyan nem szólalt meg, de egy Berde Máriához írott levelében elárulta, hogy a regényt „nagyon-nagyon gyengének” találta.

A Berde-cikk indulatoktól sem mentes hozzászólások lavináját indította el szerte Erdélyben. Kacsó Sándoré az egyik legvehemensebb, aki a *Brassói Lapok* napilapban közölte *Gyávák voltak az erdélyi magyar írók* című írását,²⁷ mely így a szélesebb társadalomhoz is eljutott, a vitán belüli úgynevezett *gyáváságvitát* is generálva. Keményen, erős kifejezésekkel és szóképekkel fogalmazott, ami mögött némi sértettség is meghúzódhatott, mivel az Erdélyi Szépművészeti Céh, az Erdélyi Helikon könyvkiadója éppen elutasította *Vakvágányon* című regényét: „Az erdélyi írók zöme eladta függetlenségét. Nem árért, de egy képtelen, az írói érzületre gátlásokat vető elvért. Eladta azért a fából-vaskarika meggyőződésért, hogy a generációk és osztályok, stílusok és ideológiák kiegyenlíthetők [...]. Ez a suttyom-akadémia azt találta ki, hogy a feudalizmussal kibékíthető a székely paraszt, ezzel pedig a városi polgár, s hogy e kiegyenlítő kibékülést az egykori erdélyi hivatalnok-dzsentrí mára korszerűtlen tudata elvégezheti [...]. A valóság felé vivő híd tehát itt, már az első lépéssel leszakadt, s ezért az erdélyi író valami ködös és érthetetlen parton bolyong, rossz és avult irodalmi emlékeit újjáképezve. Egy részben avult, részben pedig vértelenített irodalmi eszményért elhallgatja a megírnivalót és letagadja a kiköveteltnivalót.”²⁸

A Helikkonnal ugyan szembenálló, de a fenti két íróhoz nem tartozó, a fenti két író véleményét ebben a megfogalmazásban bizonyosan nem vállaló Gaál Gábor, a *Korunk* főszerkesztője, *Gyávák-e az erdélyi írók* címmel közölt egy írást, melyben megállapította: „Kacsó Sándor fogalmazásában sokszor fordul elő az a szó, hogy erdélyi. Ám erről a frazeológiáról, ha erősen odanézőnk kiderül, hogy csak halvány gőzverése már annak az erdélyi szómitológiának, amit Erdély vicinális irodalompolitikusi találtak ki dilettantizmusuk igazolására.”²⁹

²⁵ Kuncz Aladár az éppen a Magyarországra távozó Áprily Lajostól veszi át az *Erdélyi Helikon* főszerkesztői tisztét, és kezdeményezi a vitát.

²⁶ TABÉRY Géza: *Vértorony* I–II. k. (Kolozsvár: Erdélyi Szépművészeti Céh 1929). Tabéry Géza (1890–1958) „a Vértorony című kétkötetes történelmi regénye a Dózsa-felkelés korrajzában időszerű életanyagot közvetít. A vértorony sajátos Dózsa-mű, benne lobog Dózsa György szelleme, de egyszer sem tűnik fel Dózsa alakja. Tabéry Géza történelemlátásának figyelemreméltó értéke, hogy a lángoló parasztfelkelés sorsfordulatait elvonatkoztatja a felkelés vezéréstől. A regényes eseménysorozat azt tanúsítja, hogy a forradalmak nem az elmékben fogannak, hanem a társadalmi szükségszerűség szüli őket. A mű kitűnően érzékelteti, hogy felkelés nem egyetlen személyiség varázsán, vezető talentumán fordult meg, hanem ellenállhatatlanul benne feszült a kor hangulatában.” Robotos Imre előszava a mű 1977-es kolozsvári kiadásához.

²⁷ Kacsó Sándor: „Gyávák voltak az erdélyi magyar írók” *Brassói Lapok*, 1929. október 16.

²⁸ *Uo.*

²⁹ GAÁL Gábor: „Gyávák-e az erdélyi írók?” *Korunk* 1929 november, 829–832.

A „gyávaságvita” végül parttalan, értelmetlen, személyeskedő sértegetésekbe fulladt, de a „vallani és vállalni” fogalom követelménnyé, mondhatni, az erdélyi/romániai magyar irodalmi, közéleti, politikai lét meghatározó paradigmájává nemesült.

„Nem lehet”-vita

A „nem lehet”-vita nyolc évvel később bontakozott ki. Makkai Sándor püspöki székeről lemondva, Erdélyből távozva, a budapesti *Láthatár* című folyóiratban 1937-ben írta meg nagy visszhangot kiváltó vitacikkét. „[...] nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését – írta –, mert magát a kisebbségi kategóriát tartom emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek.”³⁰ A vita egyébként jócskán túllépte az irodalmi vagy akár az irodalompolitikai kereteket.

Rá kell mutatni, hogy ezzel az írással a szerző szembekerült korábbi önmagával is, hiszen a *Magunk revíziója* című, ugyancsak nagy hatású tanulmányában³¹ a transzilvanizmus eszméjét hirdette, a helikoni írószövetség tagjaként, hangadóként képviselte a „lelki magyarság” eszményét, az erdélyi múltra és örökségre épített magyar szellemiségben jelölte ki a célt és a kisebbségi lét perspektíváját. Ehhez képest a *Nem lehet* című írásában megállapította: „[...] a magyar kisebbségi nemzetdarabok teljesen képtelenek az életre, még akkor is, hogyha az életöszton parancsára ezzel biztatják vagy hitegetik is magukat. [...] Tény, hogy semmiféle kisebbségi közösségben a nemzeti élet igazi teljessége nem élhető. [...] A kisebbségi sors nem politikai lehetetlenség, vagy legalábbis nemcsak az, hanem erkölcsi lehetetlenség is.”³²

Barátai – Reményik Sándor és Bánffy Miklós – próbálták korábban lebeszélni döntéséről, mások pedig – Jancsó Béla, Szekfű Gyula, Szentimrei Jenő, és Tabéry Géza – heves indulatú cikkeiben tették azt szavá.

Hegedűs Nándor a nagyváradi *Szabadság* 1937. február 12-i számában azt írta, hogy „[...] ez után a cikk után a *Magunk revízióját* tűzbe kell hajítani”. Ligeti Ernő pedig a kolozsvári *Független Újság* 1937. február 20–27-i számában, hogy „keserű tréfával állunk szemben, nem lehet, hogy a *Magunk revíziója* szerzője komolyan higgye, amit mond”.

A Makkai-cikk azonban az erdélyi magyar értelmiség legjava számára a további cselekvés programjának megfogalmazására is kiváló alkalmul szolgált. Hegedűs Nándor így reagált: „itt vagyunk és itt kell maradnunk, a törvényes rend minden tisztelete mellett örökre magyarnak”. Reményik Sándor pedig azt írta: „a régi Makkaitól azt tanultuk, hogy az élet minden körülmények ellenére is nem pusztá valóság, hanem megvalósítható minőség, [...] nem csak adottság, hanem kategorikus imperatívusz. [...] a mi egész transzilvanizmusunk azon a saroktételen nyugodott, kimondva vagy nem kimondva, hogy az állam és nemzet nem szükségképpen egy, sőt a nemzet államtalan

³⁰ MAKKAI Sándor: „Nem lehet” *Láthatár* 1937/2, 49–53.

³¹ MAKKAI Sándor: *Magunk revíziója* (Kolozsvár: Erdélyi Szépművés Céh 1931) (újabb kiadás Csíkszereda: Pro Print Könyvkiadó 1998).

³² MAKKAI (31. j.) 49–53.

formája mélyebb, tisztultabb, bensőségebb, keresztényibb, etikaibb lehet, mint [...] politikai formája”.³³

A vitába fontos elemet hozott Paál Árpád, a *Kiáltó Szó* társszerzője, aki az első világháború után létrehozott nemzetállamok céltudatos kisebbségbomlasztó és felszámoló politikájával szemben azt képviselte, hogy „a népkisebbségnek nemcsak egyének számszerű összességének, hanem állandó embercsoportoknak [...] kollektív lényeknek is kell lennie. A megoldást ott kell keresni, hogy a népkisebbség fogalmát a kisebb nép fogalmává és jelentőségévé kell átfejleszteni. Ennek néphez illő kollektív jogokat kell adni, mely ne függessen állami önkénytől, hanem nemzetközi védelem alatt álljon. A népek kollektív életjogába mindenesetre bele kell tartoznia a saját népterülethez való jognak, s e területen a gazdasági és szellemi önrendelkezésnek is.”³⁴

Megfigyelhető, hogy ezeknek a történelmi, politikai változások hatására is generálódó identitás- és helykereső vitáknak közös jellemzője egy erdélyi tudatú regionális kultúra kifejlesztése, melynek alapja a szülőföld iránti ragaszkodás, hűség, a hagyományok megőrzése, a sajátos szellemi, művelődéstörténeti, életszemléleti vonások, jellemzők feltárása, tudatosítása. A Helikon írói közösségének célja olyan tudatformáló szellemi erőternek a kialakítása volt, amely a sajátosságok, partikularitások hangsúlyozása mellett ezeket szervesen beilleszti az egyetemes értékekbe, vállalva különös nyomatékkal és meggyőződéssel az európai szellemi, kulturális tradíciókat. A transzilvanizmus nem elzárkózást, nemzeti öncélúságot hirdetett, hanem „helyzettudatos” vállalását egy létező, de talán nem kellően artikulált identitásnak, mely nyitott az egyetemességre és szervesen beilleszthető az európaiságba. A Helikon írói olyan nemzetiségi kultúrát kívántak, amelyet az erdélyi élet és az erdélyi hagyomány nevel, szándékaiban és szellemében mégis egyetemes. Ezt Kuncz Aladár *Erdély az én hazám* című vallomásos esszéjében az *Erdélyi Helikon* 1929-es évfolyamában a következőképpen fogalmazta meg: „Európa a termékeny, haladó szellemű nagy műveltségi és politikai együttműködéshez, csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el. Előbb össze kell törniük a műegységeket, a lehető legkisebb darabokra, hogy egy új és összegző szellemi áramlat megcsinálja belőlük a valódi egységet.”³⁵

A transzilvanizmus mint narratíva hatása a jogalkotásra

Ezek a két világháború közötti időszakban az erdélyi/romániai magyar irodalom alakulásáról, perspektíváiról, helyzetéről, állapotáról szóló viták már saját idejükben is túlmutattak a szépirodalom vagy akár a művelődéspolitikára, a kultúra keretein. Valójában olyan közéleti-politikai tartalommal telítődtek, a kisebbségi/közösségi létkérdés olyan paradigmatiszta elbeszéléseivé, narratíváivá váltak, illetve a szemléletet, mi több, a politikai cselekvést alakító toposzokká formálódtak az elkövetkező évtizedekben és

³³ Az idézeteket lásd DÁVID Gyula: „»Nem lehet«-vita (1937–1938)” in *Romániai Magyar Lexikon*, <http://lexikon.adatbank.transindex.ro/tematikus/szocikk.php?id=114>

³⁴ PAÁL ÁRPÁD: „Lehet-e megoldása a »kisebbségi« kérdésnek” *Láthatár* 1937/4, 145–149.

³⁵ KUNCZ ALADÁR: „Erdély az én hazám. Csendes beszélgetés Áprily Lajossal” *Erdélyi Helikon* 1929/7, 487–492.

bizonyos értelemben 1989 után is, hogy azok, más elnevezések, megjelölések formájában, de újratermelődtek.

Az erdélyi magyar közösségben zajló viták már hangsúlyosan politikai természetűek, de jól érzékelhető a témák, az alapvetések folytonossága, a szellemtörténeti örökség felvállalása. A mai, az 1990-es évek elejére visszanyúló viták a mérsékelték és radikálisok, az egység hívők és a platformosok, a bukaresti politika és az Erdély-központú politizálás hívei között zajlottak és zajlanak. A meghatározó kérdések pedig a kis lépések esetleges, de alkalmanként igazolt eredményessége és a távlatos autonómia törekvések törvényi szabályozásának sikertelensége közötti alternatívákban mutatkoztak meg. Ez pedig már átvezet a korábban még csak helyzettudatos narratívától a látszólag (vagy látszólag sem) irodalmi kérdésként kezelt vitákra, majd megfogalmazott, meghirdetett, alternatívákat is felmutató politikai cselekvésprogramokon keresztül a jogi szabályozásokhoz (már amelyeket az eltervezettek közül sikerült megvalósítani) és azok mindennapi alkalmazásához.

A romániai magyar nemzeti közösség számára az erdélyiség paradigmája megkerülhetetlen, hiszen a transzilvanizmus a mai napig létezik mint szociológiai, demográfiai, kulturális valóság, adottság. A kérdés valójában az, hogy a románság számára mit jelent Erdély, az erdélyiség, az ő szempontjukból sikeres történelmi eseményeken túlmenően. Látják-e a területen túl az embereket is, a közösségeket, ezek más nemzeti identitását, más nyelvét, kultúráját, vallását, törekvéseit?

Az elemzés, illetve a fenti kérdés megválaszolása nagyon összetett, sokrétű és árnyalt, ezért azt meg sem kíséreltem. A kérdésre adható válasznak kizárólag egy aspektusával, azzal is csak jelzésértékkel foglalkozom, nevezetesen azzal, hogy a jogi szabályozás szintjén hogyan jelenik meg, akár áttételes hatásaiban is a transzilvanizmus, értve ez alatt egy sajátos, többnemzetiségű, többnyelvű, ha úgy tetszik, multikulturális regionális valóságot.

A román Alkotmányban az Erdély kifejezés nem szerepel, hiszen Románia állam-szerkezetét tekintve egységes állam, mi több, nemzetállam, melynek értelmezése az *egy állam – egy nemzet* politikai kategóriájában ragadható meg.

Az egységes nemzetállam esetleges kizárólagos jellegű etnikai értelmezésének elkerülése végett az alkotmány 6. cikke elismeri az identitáshoz való jogot. Eszerint „az állam elismeri és biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez”.³⁶ Ez a rendelkezés, bár biztosítja, mondhatni, igencsak széles körben, tág értelmezési keretben az identitáshoz való jogok előírását és gyakorlásuk lehetőségét, de a jogokat kizárólag az egyénekhez köti, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyekhez. Ez azonban leszűkítő, hiszen éppen a nemzeti kisebbségek jogai esetében a kizárólag egyéni, egyének által gyakorolható jogokon kívül beszélhetünk azokról a jogokról is, amelyek gyakorlása csak közösségben lehetséges, ilyenek az anyanyelv-használati jogok, illetve kifejezetten a közösséget megillető jogokról, mint például a kisebbségi/közösségi autonómiaformák.

Az elemzés igénye nélkül említem a román alkotmány azon rendelkezéseit, amelyek közvetlen formában is előírnak kisebbségi jogokat. Rendkívüli jelentőségűnek

³⁶ Alkotmány 6. cikk (1) bekezdés.

mondható a nemzeti kisebbségek szempontjából a pozitív diszkrimináció szerinti mandátumszerzés lehetősége a román törvényhozás alsóházába. „A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok azon szervezetei, amelyek a választáson nem kapják meg a parlamenti képviselőtükhöz szükséges szavazatszámot, egy-egy képviselői helyre jogosultak, a választási törvény feltételei között. A valamely nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárokat csak egyetlen szervezet képviselheti.”³⁷

Az anyanyelvhasználati jogok megjelennek az oktatáshoz való alkotmányos alapjog keretében, amely jelenti az anyanyelv elsajátításának a jogát, illetve az anyanyelven folyó oktatás biztosítását.³⁸ Ez utóbbi magában foglalja, bár ez időnként a jogalkalmazásban vitatott, az anyanyelvű iskolaalapítás jogát is.

Az anyanyelv használatának a joga megjelenik még a helyi közigazgatásban, valamint az igazságszolgáltatásban. Az előbbi vonatkozásában ez azt jelenti, hogy „azokban a területi-közigazgatási egységekben, ahol a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek aránya jelentős, biztosítják az illető nemzeti kisebbségek anyanyelvének használatát, szóban és írásban, a helyi közigazgatási hatóságokkal és a dekoncentrált közszolgálatokkal való kapcsolatokban, az organikus törvény feltételei között”.³⁹ Az utóbbi esetben pedig „a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak joguk van ahhoz, hogy anyanyelvükön fejezzék ki magukat a bírói hatóságok előtt, az organikus törvény feltételei között”.⁴⁰

Témánk szempontjából még fontos a vallásfelekezetek autonómiájának alkotmányos elismerése,⁴¹ valamint a jelentős múltra visszatekintő felekezeti oktatásnak⁴² mint önálló, államilag is támogatott oktatási formának az elismerése.

Ezek az alkotmányos rendelkezések természetesen nem eredeztethetők közvetlenül a transzilvanizmusból, ugyanakkor az ezek megszerzéséért lezajlott politikai küzdelem szellemi fegyverzetében megtalálható az erdélyiség gondolata, eszmeisége, másrészt a konkrét szabályozások a létező erdélyi és más régióbeli adottságokat figyelembe véve születtek meg.

A további törvényi szabályozások egy részében szintén kimutatható az erdélyiség közvetett, áttételes hatása is. Gondoljunk a jogtalanul elkobzott/államosított egyházi- és magáningatlanok visszaszolgáltatásáról, valamint a kárpótlásról szóló törvényekre.⁴³ Ezek a két világháború időszaka – különösen az erdélyi – tulajdonjogi viszonyainak ismerete, figyelembevétele nélkül alig érthetőek. Ugyanígy említhető a helyi közigazgatásról és helyi autonómiáról szóló törvény azon rendelkezése, mely az anya-

³⁷ Alkotmány 62. cikk (2) bekezdés.

³⁸ Alkotmány 32. cikk (3) bekezdés.

³⁹ Alkotmány 120. cikk (2) bekezdés.

⁴⁰ Alkotmány 128. cikk (2) bekezdés.

⁴¹ Alkotmány 29. cikk (5) bekezdés.

⁴² Alkotmány 32. cikk (5) bekezdés.

⁴³ Több ingatlan visszaszolgáltatási jogszabály (törvény, törvényerejű sürgősségi kormányrendelet és az ezek végrehajtását biztosító kormányhatározatok) lett elfogadva, melyek jegyzéke és tartalma a visszaszolgáltatási eljárással foglalkozó kormányhivatal, az Országos Tulajdon Visszaszolgáltatási Hatóság honlapján érhető el: <http://www.anrp.gov.ro> Lásd még Bíró Albert: „A magyar és román kárpótlás alapjainak összevetése” *Pro Minoritate* 2011/nyár, 94–117.

nyelvhasználát jogát az adott nemzeti kisebbség legkevesebb 20%-os részarányához köti a helyi területi közigazgatási egységben.⁴⁴

Az anyanyelvhasználát ez esetben vonatkozik a két- vagy éppen háromnyelvű helység- és intézménynévtáblák kifüggesztésére, ami az 1990-es években valóságos konfrontációs területnek számított és rendkívül erőteljes identitáshordozó értékkel bírt, és ez a típusú többnyelvűség mára már elfogadottá vagy éppen természetessé vált.

Ezek mellett megemlíthető még a nemzeti kisebbségek jogállásról szóló, illetve a kisebbségi autonómiaformákat szabályozó törvénytervezetek elutasítása a román parlamentben.⁴⁵ E vitákban jogi és politikai érvként az egységes nemzetállam alkotmányi fogalmára hivatkoztak alapvetően.

A jogalkalmazásban még inkább tetten érhető az erdélyi szellemiség léte – az erdélyiség –, bár sokkal inkább mint probléma, semmint adottság, netán mint a probléma, vagy problémák megoldása. Csak az elmúlt évek jelentősebb jogalkalmazási gyakorlatából említek néhány jellemző példát. A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem magyar karának a létrehozása körüli bonyodalmak, illetve létrehozásának ellehetetlenülése. Ugyancsak a marosvásárhelyi II. Rákóczi Ferenc Római Katolikus Főgimnázium beindításának a helyi szinten történő megakadályozása, olyannyira, hogy létrejötté még törvényalkotással sem sikerült.⁴⁶ Ilyen a Székely Mikó Kollégium egyházi ingatlanával kapcsolatos per, mely az ingatlanviszasszerzés jogosságát kérdőjelezte meg. A visszaszolgáltatási eljárásban résztvevők egy részének büntetőjogi elmarasztalásra, több évi börtönbüntetés kiszabása, majd az érintetteknek a Legfelsőbb Ítéelő- és Semmitószék általi felmentése bűncselekmény hiányában.⁴⁷ Az említett hatósági és bírói jogalkalmazási esetekben jelentős szerepet kapott érvként a történelmi múlt, a sajátos erdélyi viszonyok megértése.

Hatás – ellenhatás. Az ellentranszilvanizmus megnyilvánulásai

A transzilvanizmus, az erdélyiség gondolata a román közgondolkodásban mindig gyanakvást, ellenérzést váltott ki – még az erdélyi románság körében is –, holott akár egyfajta partnerségi kapcsolatként, együttlési ajánlatként is felfogható lett volna. Ha volt

⁴⁴ Jelenleg ezt a nemrég törvényerejű sürgősségi kormányrendelettel elfogadott Közigazgatási Törvénykönyv szabályozza. Lásd *Hivatalos Közlöny* 2019/555. Korábbi törvényt lásd *Hivatalos Közlöny* 2007/123.

⁴⁵ Az egyik legjelentősebb kisebbségi törvénytervezet, amit még 2004-ben a Tăriceanu-kormány nyújtott be, és amiről a parlament sohasem döntött. Ez a romániai nemzeti kisebbségek jogállásáról szóló, az RMDSZ által kidolgozott törvénytervezet. A törvénytervezetet több tanulmány is elemezte a *Magyar Kisebbség* 2005/1–2 tematikus számában. Az autonómia kérdésével és tervezetekkel a *Magyar Kisebbség* 2004/1–2 számában jelent meg több tanulmány. Legutóbb 2020. április 29-es utasította el Románia parlamentjének felsőháza, Szenátusa „A Székelyföld Autonómia Statútumáról” szóló törvényjavaslatot, melyet az RMDSZ frakció két képviselője, Kulcsár-Terza József és Bíró Zsolt kezdeményezett.

⁴⁶ A főgimnáziumot létrehozó törvényt az Alkotmánybíróság 2018. évi 118. határozata (*Hivatalos Közlöny* 2018/367) eljárási és hatásköri okok miatt alkotmányellenesnek minősített, de a 9 fős bírói testületből 4-en különvéleményt fogalmaztak meg.

⁴⁷ *Mikó-ügy*, <https://rmdsz.ro/cimke/miko-ugy/page/40>; Somogyi Botond: *Székely Mikó-ügy: ítélet másodsor is*, <https://erdelyinaplo.ro/csendes-ora/szekely-miko-ugy-itelet-masodsor-is>; *Újabb állomásához érkezik pénteken a Mikó-per*, <http://szabadsag.ro/-ujabb-allomasahoz-erkezik-penteken-a-miko-per>; Nemzetpolitikai Kutatóintézet: *A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium visszaállamosítása* https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/NPKI_elemez%C3%A9sek/NPKI_Miko.pdf stb.

is, vagy még ha elvétve akár napjainkban is lenne egyfajta erdélyi román identitás-tudat, ezt elnyomja, elfedi a „Nagy-Románia”-tudat. A magyarságnak az erdélyiség-gondolatból származó, illetve származtatható politikai, jogi javaslatait a román közgondolkodás nagy fenntartással fogadta, egy részüket pedig (az autonómiaötrékvéseket) kategorikusan visszautasította. Maradt a politikai érdekképviselő, az anyanyelv-használat jogi szabályozása, helyenként pedig igencsak felemás alkalmazása, és egyfajta szabad kulturális, művelődési intézményépítés, korlátozottabban önálló iskolai, oktatási intézményrendszer kialakításának a lehetősége. Következésképpen kialakult egyfajta ellentranszilvanizmus, olyan törvényhozási, illetve jogalkalmazási gyakorlat, amely igyekszik ezt a sajátos erdélyi identástudatot belemosni az összromán nemzeti önazonosságba. A fogalom mint olyan nem használatos, mondhatni, nem is létezik, csak mint egy gyakorlat lényegét megragadó lehetséges megjelölés.

Kifejezetten ellentranszilvanizmusnak minősíthető a kommunista totalitárius rendszernek az a szisztematikus, tudatos törekvése, hogy mintegy átírja a történelmet, illetve saját értelmezést adjon. Ebben megkülönböztetett helyet kapott az a szándék, hogy Erdély mint történelmi régió, mint földrajzi tájegység, és még inkább a transzilvanizmus mint sajátos kulturális, szellemi, lelki közösség, jelenség semmilyen formában ne jelenjen meg a közgondolkodásban, közbeszédben, vagyis lassan felejtődjön el. E szándékkal összhangban fogalmazódott meg a nemzeti homogenizáció gondolata, kezdődött el a falurombolás programja, a magyar helységnevek használatának megszüntetése a magyar nyelvű szövegekben. Kifejezetten említésre méltó az Erdély központjának, fővárosának tartott Kolozsvár nevének megváltoztatása Kolozsvár-Napocára (Cluj-Napoca), mely lépés kifejezetten az erdélyi identástát kívánta gyengíteni. Sokan remélték 1990-ben, hogy az elnevezést visszaváltoztatják az eredetire, de Kolozsvár hivatalos román neve mind a mai napig Cluj-Napoca.

Amennyiben elfogadjuk érvényesnek és alkalmazhatónak az ellentranszilvanizmus kifejezést, ennek mai megnyilvánulásai főként bizonyos jogalkalmazási gyakorlatokban, alkalmankénti nacionalista indíttatású politikai szölamokban, esetenként politikai akciókban, cselekvésekben érhetőek tetten. A legjellemzőbbek ebben a vonatkozásban az ingatlanvisszaszolgáltatási (különösen a történelmi magyar egyházak egykori ingatlanai vonatkozásában) perek, amelyek során sok esetben rekonstruálni kellett az egykori történelmi helyzetet, a tulajdonjogi állapot keletkezését, létezését, alakulását.⁴⁸

Nem kevésbé releváns az, amikor, a hatóságok szabálysértési eljárás keretében bírságot szabnak ki székelyföldi városok (például Sepsiszentgyörgy) polgármesterére, mert március 13–15. között a város tele van piros-fehér-zöld zászlókkal. Az elmarasztalás jogi indoka, hogy ez sérti az 1994. évi 75-ös számú, Románia állami lobogójának, nemzeti himnuszának és egyéb állami felségjeleknek közhatóságok és közinté-

⁴⁸ Sólyom István: *Aki 160 pert vizs Romániában a restitúcióért – Varga Andrea portréja*, https://mandiner.hu/cikk/20190424_aki_160_pert_vizs_romaniaban_a_restitucioert_varga_andrea_portreja; Szilvay Gergely: *Román restitúció: magyarellenes időhúzás*, https://mandiner.hu/cikk/20181012_roman_restitucio_magyarellenes_idohuzas; Rostás Szabolcs: „Restitútiós visszarendezés” *Magyar Nemzet* 2016. április 2.; *Elutasította egy román bíróság a nagyváradi premontrei rend fellebbezését az egykori gimnáziumuk épülete ügyében*, <https://www.erdon.ro/erdon-helyi-hirek/elutasította-egy-roman-birosag-a-nagyvaradi-premontrei-rend-fellebbezeset-az-egykori-gimnaziiumuk-epulete-ugyeben-2-135609/>

mények által történő használatáról szóló törvény 7-es cikkét,⁴⁹ mely előírja, hogy más állam nemzeti lobogóját kizárólag hivatalos állami látogatások, nemzetközi találkozók és ünnepek alkalmával, a román nemzeti lobogóval együtt lehet csak kitűzni.⁵⁰

A jogalkalmazó éppen csak azt nem veszi figyelembe, egyébként rosszhiszeműen értelmezve a jogszabályt, hogy a magyarság számára Erdélyben a piros-fehér-zöld színű zászló nem egyszerűen a magyar állam nemzeti lobogója, hanem minden magyar számára, bárhol is éljen, identitását kifejező nemzeti szimbóluma. A román alkotmány 6-os cikke pedig elvileg elismeri és biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez. Következésképpen március 15-én, a magyarok nemzeti ünnepén, melyet egyébként a román állam is a romániai magyar nemzeti kisebbség ünnepének ismer el, a magyar nemzeti zászló használata nem több, mint a nemzeti identitás kifejezése, illetve ezen alkotmányos jog gyakorlásának, érvényesítésének a biztosítása.

Végezetül egy sajátosan mai történet az ellentranszilvanizmusnak egy nem kevésbé sajátos megnyilvánulásáról. A kormány 2019 nyarán sürgősségi rendelettel módosította a közigazgatási törvénykönyvet, korlátozva az anyanyelvhasználati jogot.⁵¹ A törvényhozás már korábban elfogadta a közigazgatási törvénykönyvet, kedvezőbb nyelvhasználati jogokat biztosítva, de az Alkotmánybíróság, egyébként nem emiatt, hanem a törvényhozási eljárás bizonyos szabályainak megsértése miatt azt alkotmányellenesnek minősítette.⁵² Ezért folyamadott a kormány ahhoz a megoldáshoz, alkotmányos lehetőséghez, hogy kiveszi a parlamenti eljárásból a törvényt és sürgősségi, törvényerejű kormányrendeletben fogadja el ugyanazt a jogszabályt, bár ezúttal módosítottak a korábbi kedvező nyelvhasználati feltételeken. A riporter kérdésére, miszerint ez a kedvezőtlen változtatás kifejezett rosszindulat lenne-e a kormány részéről, a szenátor véleménye szerint nem, hanem sokkal inkább minisztériumi tisztviselők tájékoztatlan-ságából, nemtörődömségéből alakult így a jogszabály szövege, akik egyébként olyan bukarestiek, akik Erdélyt, az ottani viszonyokat, a többnyelvűséget, a többség kisebbség együttélését egyszerűen nem ismerik, és talán nem is értik. Másképpen fogalmazva, olyan bürokraták fogalmazznak akár nemzeti kisebbségeket érintő jogszabályokat, akik kizárólag az anyanyelvű, egynemzetiségű Románia nemzetállami paradigmájában élnek.

Kétségtelen, hogy erőltetettnek vagy éppen túlzottan spekulatívnak tűnhet a transzilvanizmus hatásáról beszélni akkor, amikor napjaink olyan törvényhozási aktusait vagy jogszabályait elemezzük, amelyek kisebbségvédelmi rendelkezéseket tartalmaznak. Ezek minden bizonnyal sokkal inkább a nemzetközi egyezményekből fakadó kötelezettségek kényszerű teljesítése, tiszteletben tartása, vagy éppen az évtizedek alatt

⁴⁹ 1994. évi 75. sz. törvény. *Hivatalos Közlöny* 1994/237.

⁵⁰ A sepsiszentgyörgyi polgármester keresettel fordult az Alkotmánybírósághoz, melyben kifogásolta az említett törvény vonatkozó rendelkezésének alkotmányosságát. Az Alkotmánybíróság a keresetet mint megalapozatlant elutasította a 2019. évi 819. sz. határozatában (*Hivatalos Közlöny* 2020/254), e sorok írójának különvéleményével.

⁵¹ *A módosított közigazgatási kódexről: visszalépések és korlátozások az anyanyelvhasználat terén*, <https://brasso.rmdsz.ro/sajtoszoba/hir/a-modositott-kozigazgatasi-kodexrol-visszalepesek-es-korlatozasok-az-anyanyelvhasznalat-teren>

⁵² Az Alkotmánybíróság 2018. évi 681. sz. határozata. *Hivatalos Közlöny* 2019/190.

kialakult egyfajta *modus vivendi* hatására jöttek létre, semmint valamely erdélyi lelki-ség, szellemiség elismeréseként.

Hasonlóképpen: a jogalkalmazásban tapasztalható visszasságok – ahogyan a törvény ellenére, gyakran a törvény értelmét figyelmen kívül hagyva, vagy egyenesen azt kifogatva adnak „életet” a jogszabálynak – nagy valószínűséggel a nemzetállami koncepció egy kisebbségellenes értelmezésének, vagy egyszerűen a szűklátókörű hivatalnoki nacionalizmus kifejeződése, és nem kapcsolható a transzilvanizmus nemesebb és nagyvonalúbb eszmeiségéhez. Lehetséges olvasata mindennek, hogy egyfajta ellen-transzilvanizmusról van szó.

Ugyanakkor az teljes bizonyossággal állítható, hogy a transzilvanizmus, a róla szóló viták, olyan maradandó és megőrzendő szellemi öröksége az erdélyi magyarságnak, amely nélkül tudatos politikai közéleti cselekvés nem létezhet. Olyan narratívája, elbeszélése ez a közösségnek, amely a viták ellenére, vagy éppenséggel ezekkel együtt meghatározzák a legalapvetőbb politikai célkitűzéseket, és az ezek megvalósításához szükséges és elengedhetetlen jogszabályi keretek kialakítására irányuló törekvéseket. Ez a narratíva ott van a megvalósult kisebbségvédelmi jogszabályokban (például bizonyos anyanyelvhasználati jogok szabályozásában), de még inkább ott van a meg nem valósult, pontosabban el nem fogadott (vagy meg sem alkotott) jogszabályokban (például a személyi elvű és/vagy területi autonómiát előírandó törvényekben).

Kétségtelen tehát, hogy a transzilvanista narratívának identitásképző, identitáski-fejező ereje volt és van napjainkban is. Ugyanakkor a kisebbségi léthelyzet sajátosságából vagy egyszerűen adottságából fakadóan ennek a narratívának bizonyos elemei sokkal nehezebben kerülnek át a jogi szabályozásokba, hiszen gyakran szembekerül azzal a többségi szándékkal, mely éppenséggel gyengíteni vagy sok esetben, ha lehetne, lerombolni szeretné ezt, felváltani egy vele ellentétes tartalmú narratívával. Az is bizonyos, hogy bármely többségi narratíva sokkal könnyebben és teljes természetességgel tör utat magának a jogi szabályozás irányába, mint bármilyen kisebbségi narratíva. Következésképpen marad a narratívák közötti küzdelem mindaddig, míg fel nem sejlik (talán éppen jogszabályokban is) a közöttük létrejövő, létrejehető megbékélés.

Utóhang – erdélyi sakkfigurák

A kifejezés nem metafora, és nem kell valamiféle áthallást sem kiérteni belőle, hanem egy rendkívül egyszerű és igencsak konkrét esetről beszélgetett Kós Károly és Benkő Samu, még 1977 augusztusában. A beszélgetés során Kós Károly sakkfigurákat szedett elő az üvegszekrényből, nagyon különleges ábrázolású, fából faragott sakkfigurákat. Az 1930-as évek legelején faragta saját kezűleg, mert, ahogyan fogalmazott, a „forgalomba hozott sakkfigurákat utáltam, nem tudtam rájuk nézni, ezért hozzáláttam, hogy saját ízlésemnek megfelelő figurákat faragjak. Olyan készletet próbáltam készíteni, amely az egész társadalmat jelképezi.” Benkő Samu közbevetette: „Én ezekben a figurákban az erdélyi múltra ismerem rá [...]. Ezek szerint a sakkfigurák faragásakor is ugyanaz a történelemszemlélet munkált Károly bácsiban, mint történelmi regényei megírásakor?” Kós Károly válasza: „Hát persze hogy az. Már csak azért is, mert más nem volt. Az embernek egyetlen és egységes történelmi tudata van, s ez nyilatkozik

meg minden szellemi tevékenységében: írásban, képben, épületben, aszerint, hogy mikor mivel foglalkozik. Persze ne gondold, hogy én sokat studióztam akkor, hogy sakkfigurákat faragva ugyanazt teszem, mint mikor írok vagy építek. Fenét gondoltam én erre! Csináltam és kész. Mind az izgatott, hogy mi kerekedik ki abból, amivel éppen dolgozom. Én nem vagyok spekulatív természet. Gondolat és cselekvés nálam párhuzamos. [...] A nép az itt él tovább, és szüksége van az értelmes beszédre, a vele törődő okos szóra. Nekem életprogramom volt, hogy innen nem tágitok.”⁵³

---

⁵³ „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni” (2. j.).